

Нечиста сила (Із дитинства Тараса Шевченка)

Іван Андрусяк

ОПОВІДАННЯ

На кургані завелася нечиста сила. І бачили її вже добрих півсела... Не те щоб саму, звісно, — де б то вона отак запросто людині показалася, — але все ж бачили! Того, що бачили — вже достатньо...

Першими — Гончаренки!

Та Якби сам Панас — то не дуже би йому й вірили. Ні, він чоловік неговіркий, радше б сказати, геть-таки мовчазний, так що з нього слова інколи й кліщами не витягнеш, — хіба тобі зиркне, та зітхне, та потилицю почухає, та крекне, та тоді вже й видасть оте своє: "Ну, ото тее..." — та й по всьому. Такий якщо вже й скаже що більше — то як припечатає; хіба ж тому не повіриш? Ось лише за комір закласти любить, і то так, щоб аж за милу душу! Червоний тоді стає, мов буряк — і гайда "писати мислите", — та не будь-куди, лиш додому. По дорозі ж п'янюнькому всяке чортovinня ввижатися може, навіть такому твердолобому, як Панас... Ні, чоловік він надійний, і слово в нього на вагу золота — але тільки не про нечисту силу!

Панас, правду кажучи, її би і не завважив, якби не Одарка. Ото йшли собі в неділю з Гудзівки від сватів — то він і йшов собі. Чоботи перев'язані — через плече, роса ноги холодить. Уже поночі, денна спека принишкла, вітрець ледь провіває, і хміль із голови легесенько так, мов димок, вивірюється — приємно-приємно. А з тим димком і думки в'ються: корова зі стріхи хліва, отам-о ззаду, рогом жмут соломи знесла, не забути б ото завтра зранку полагодить, бо як дощ піде, то промокне...

Аж тут Одарка раптом за руку — хап! І шепче у саме вухо:

— Ой, Панасе! Дивися!

А очі в самої такі великі-великі, мов зірки. Іде ото, як сновида — не під ноги дивиться, а зірки лічить, — ото й долічилася, що зірки в очах повідбивалися. Ох, і любив він колись її за оті зірки... Та чого там — і тепер іще любить. Ось лише не можна отак-от чоловіка страшним шепотом від думок відволікати!

— Ну...

— Подивився.

— ...ото тее...

— Вогонь! Та й тільки...

— І що з того? — самими очима запитав. — Подумаєш, вогонь...

Одарці не треба було й казати, вона слова чоловікові з погляду читала. І залопотіла пошепки у те ж таки вухо:

— То ж на кургані! Там, де печера ота, гайдамацька! Горить — а що горить? Жива душа туди не поткнеться, навіть приблудна — страшно-бо... Знать, нечиста сила там!

— Очі — і зірки в них — здавалося, ще більші стали.

— Ох, ті очі!

Пригорнув Одарку.

— Не чіпай, то й не зачепить, — мовив з усмішкою.

Узяв за руку та й повів у село, як замолоду...

...А наступного ранку по Керелівці пробіглася чутка: у гайдамацькій печері завелася нечиста сила! Ще легесенька ота чутка, мов хвилі по воді, ще тільки поміж жінками, — а таки пробіглася. Одарка зранку вийшла доїти корову, аж тут і сусідка вийшла — ну, й почалося... Котра злякано, котра з посмішкою, а котра і знічев'я переказувала. Панас ізранку хлівця поправив та й пішов косити на панщину. Він і забув уже — мало що там горіло вночі, — та коли сіли обідать, усе й згадалося. Косарям — кому діти їсти приносять, а кому вже й онуки, — ось лише до Іваненка чомусь не Оксанка його прибігла з вузликом, а сама Марія обід принесла. Отож, сіли косарі, обідають, слово по слову цідиться, де-не-де зі сміхом випорскується, як ото завше, — аж тут раптом Марія і питає:

— А правда, Панасе, що ви з Одаркою сеї ночі нечисту силу виділи?

— Ну... ото теє... — звикле відповідає Панас, а всі вже бачать: таки правда.

— О, то ви таки добряче у сватів погуляли, — реготнув хтось.

Та й пішло-поїхало...

...До Тараса чутки про нечисту силу дійшли аж у п'ятницю, коли бурлила вже вся Керелівка. Жарти жартами — а воно ж таки не жарт! Майже кожнісінької ночі в тій печері на кургані хтось вогні палить, а іноді ще й свище та улюлюкає... У понеділок іще якось тихо було, а вже у вівторок поночі верталися з сусіднього села Павло Нечитайло з кумом Петром Гнатенком — і бачили. І Оріся Рубанова бачила й чула свисти, і Параска Петричко, і ще хтось, і ще...

А в ніч на п'ятницю, — якраз умерла стара Самійли— ха Палієва, — дяк Богорський Тараса, як завше, замість себе послав коло покійниці Псалтиря читати. Ото хлопець читає, читає — а люди зійшлися увечері, та помолилися, та посідали на лавах довкола і говорять. Небіжчицю згадують, — добра була, але слабовита, і від чоловіка, старого Палія, царство йому небесне, чимало всякого спізнала. Але коли вмер Самійло, то ще тяжче їй, бідоласі, велося... Таке життя, що все людині мучитися — хоч сьак зле, а хоч так іще гірше...

А Тарас уголос читає, а про себе думає: "Далі про панщину заведуть, про нового пана та про нові порядки. Вони-бо завжди спершу про небіжчика говорять, а тоді про життя. Хоч би й про те, скільки одному— єдиному панові обслуги, виявляється, треба: камердинери, лакеї, офіціанти, кухарі, кухарки, конюхи, фурмани, берейтори, фореятори, перукарі, столяри, слюсарі, кравці, точильники, лимарі, бондарі, каретники, ткачі, шевці, землеміри, скотарі, вівчарі, свинарі, пастухи, егері, стрепенні, ловчі, доїжджі, покоївки, прачки, мереживниці, швачки, малярі... І все лише для того, щоби однісіньку людину обслужити! Навіть, бачте, малярі! Ото би хоч із одним таким

зазнайомитися..."

Ой! Розмірявся він... А люди, виявляється, цього разу зовсім не про те розмову повели. Про нечисту силу! І де б ви думали? У печері на кургані!

Тарас аж запнувся...

А тут Микита, син Самійлишин, як зиркне на нього скоса — то хлопець і далі забубнив із грубецької дякової книжиці, — та сам нашорошив вуха, кожніське слово ловить. Бо та ж печера — то...

Ох, та що там казати... Якби не вона, то де би він і сховався! Невже тепер доведеться щось інше придумувати?

Легко сказати — а придумати спробуй-но! Богорський із тим своїм дружком нечупаристим, із Йоною Лимарем, як нап'ються, та як почнуть доскіпуватися, та як битись полізуть, — то куди ж йому діватися? Вертатись до дядька Павла, та волам хвосту крутити, та подай-принеси коло дядини, та щоб тобі шматком хліба дорікали й неробою обзивали? Ото вже ні! Неробою — ще куди не йшло. І лайдаком, і волоцюгою — теж нехай собі обзивають, якщо вже їм так хочеться.

А ось гайдамакою обзивається негоже! Гайдамакою його дід Іван був. Щонайсправжнісіньким! Як же можна таке слово — та на лайку обертать... Цього вже він не терпітиме!

Ох, був би дід Іван живий — він би їм показав, де раки зимують... Усім показав би!

— А ту печеру гайдамаки і викопали, — гомонять собі поміж тим люди. — І небіжчиця багато про ті часи знала. Жаль, що вже не розкаже...

— Та не так і багато, вона ж тоді ще малою була.

— А не такою, знаєте, й малою. Десь як он-о Тарас...

А Самійло її, то таки старший від неї був, таки встиг і сам погайдамакувати, тож, певно, щось і розказував жінці...

— Ой, та розказував... І показував навіть... Самійло було як нап'ється, та згадає старі часи, та вхопить соки— ру, то Самійлиха не раз мусила з малими дітьми з хати тікати.

— Та що це ви, кумо, — зацитькали на жінку сусідки. — Негоже так про покійника...

Воно і справді негоже. Але, певно, правда. Хоча Тарас Самійла і не пам'ятає... А ось Микита, певно, пригадує. Добре, що він якраз вийшов був — навряд чи йому приємні такі згадки про тата...

— А може, там, на кургані, скарби заховані горять? — одразу ж завертає хтось розмову зі слизького.

— Та які там скарби в гайдамаків?! Хіба свячені ножі..

Ні, нема там свячених ножів, Тарас усе обнишпорив, навіть копати де-не-де брався — марно. А жаль — добре було б хоч один собі роздобути!

— Ні, я чув, що ту печеру насправді ще задовго до гайдамаків якийсь козак-характерник викопав, із Січі прибудившись. А від характерників усього можна було чекати, вони ж із самим чортом водилися.

— Свят-свят-свят, — перехрестились довкола. — Від характерників можна...

— Тоді ж воно ще небезпечніше. Якщо той козак і справді там щось закопав, то нечистий оте й сторожить! Просто так той скарб не візьмеш, за нього треба головою заплатити, та ще й душу покласти. Хіба на Купала хто квітку папороті знайде...

— Ні, треба те місце освятить! Бо нечистий іще в село внадиться, то що будемо діяти...

— А в неділю й освятять. Оріся Рубанова вже з панотцем Олексієм Базаринським домовилася. Після служби всі й підемо туди. Оріся навіть гроші збирає для того, хто після освячення в печеру полізе, щоб подивитися, чи той, що про нього краще й не згадувать, таки втік. Уже, кажуть, цілого рубля зібрала. Ось лише хто погодиться? Страшно ж як!

— А страшно! Я б нізащо не погодилась...

"Цілого рубля! — думає тим часом Тарас. — Це ж скільки паперу можна купити! І не лише того сірого, а й біленького аркушів, може, й зо три... І олівця... І свитину незле б роздобути хоч трохи новішу, а то ця геть уже зносилася, латка на латці..."

"Пам'ятай день суботній!"

Ще б його не пам'ятати!

Для всіх людей субота — то субота, а для школярів — мука.

Та не тому, що школярі в суботу мусять до школи йти — це би якось уже й пережив, — а тому, що науки в суботу нема, а є тільки розплата. Що заслужив за тиждень — те й отримаєш. Нижче спини! Різкою! Замашною, тоненькою. Та ще й у солону воду вмоченою — якщо добряче заслужив...

Найгірше, звичайно, було в попереднього дяка, у зизоокого Совгиря. Той годував березовою кашею по-спартанськи! Клав посеред класу лаву, винному казав знімати штани і лягати на ту лаву долілиць. Воно то б нічого — школярі до березової каші звиклі, — але ж Совгир вимагав не просто лягати, а ще й не боятися. Та коли бив, то не вільно було ні кричати, ні плакати, а тільки читати голосно п'яту заповідь — і то так виразно, щоб усе можна було чітко розібрать...

А Богорський, бач, гидує сам березової каші сипати — йому подавай "консула"! Як у пику сп'яну заїхать,

щоб ти аж червоною юшкою вмився і тебе відливали півгодини — дак це не гидує; а як спустить штани, та піднять сорочину, та різкою по срачині повозить — то вже він і носа верне... Тож і взяв Тараса собі не лише за попихача, а й за порізкача, — тому ж усе одно дітись нікуди, сирота, без батька й матері, без даху над головою, отак при школі й живе, — але ж кебетливий, хоч і з норовом.

Ото й каже Богорський школярам: "Будуть у нас порядки, як в Академії — кого удостою бурсацького звання "консула", той і буде моїм помічником і довіреним. І буде він ходить замість мене по мерцях Псалтиря читать, а я йому за це кожную десятю копійку від заробленого платити буду. Але крім того він мусить за порядком глядіть і з вами, недоріками, суботній день ісправлять". Хлопцям то воно й краще, вони з Тарасом

завжди домовляться, — бо хіба ж то він кат який абощо! А йому воно як — різкою друзів сікти — хіба хто питав? Тільки те й добре, що ота десята копійка — хоч якісь грошики, хоч на жовтий папір...

Ну, та й хлопці, звичайно, просто так не впрошуються. Кожен знає, чим і коли завинив, і знає, як Тарас ризикує, лише напозір березової каші йому виписуючи, — рука у Богорського тяжка, і ледь хто нашкодів, як вона одразу ж до Тараса тягнеться, — "консул"-бо... Ото хлопці й тямлять: якщо вже каші тобі не уникнути, то "консула" варто "задобрить" — принести йому хоч би що-небудь корисного. Найкраще паперу — Тарас же в малярство залюблений; а ні — то й поїсти чого теж незле буде.

Ось і сьогодні зранку — Богорський іще спить, а Тарас саме класну кімнату підмів і сміття до ями поза школою виносив — першим прибігає Грицько Іваненко. Неспроста, звісно. Як "тму-мну" — то "не втну і не вгну", а як що учворить — тут Грицько перший. Ви ж тільки уявіть, що вигадав, халамидник! Із тростинки сухої, затвердлої вирізав собі паличку із мізинний палець завгрубшки і з-на дві долоні завдовжки, та головне — порожнисту всередині; а тоді з глини поліпив малесенькі кульки, такі, щоб якраз у ту тростинку влізали. Ото укладе туди кульку — і я-а-а-ак дмухне!

Воно б то й нічого, якби раз випадково вчителеві у вухо не вцілив. Богорський співував, як недорізаний цапок, та за вухо схопився, та шулікою на Грицька кинувся. Таких запотиличників згарячу отой вигадник із'їв, що мало не видалося! Але то лише квіточки — а ягідки, як завше, в суботу...

— Здоров був, — тихенько до Тараса.

— Здоров. Ти чого так рано?

— Та... воно тее...

— Що тее? Березової каші на сніданок хочеш?

— Та... я ото... ось...

— Не ось, а діло кажи, а не мугич, як Панас Одарчин.

— Та курочку тобі принесу. Увечері...

— І де ж ти її візьмеш?

— Та вкраду. Я вже надивився. Лиш треба, щоб сіли до курника, бо на вулиці не піймать — розкудакчється.

— А не погориш?

— Ні, не погорю. Не вперше! Тільки ти мене не дуже... той... кашею...

— Та вже ж не дуже.

Він би й так Грицька не періщив. Грицько хороший хлопець, надійний, та й вигадливий швидко. А вже за курочку — то тим паче! Курочка ж рідко перепадає...

Ото ввечері й стрілися у бур'янах поза школою. Ще ледь темніти почало — а Грицько вже тут:

— Ось!

— А не перепаде тобі? — питає Тарас.

— Ні, я все на лиса зверну. Того, що поза курганом водиться. Тато його позавчора якраз і бачив — саме вчасно він унадився на нашу вулицю.

— Ну, дивись...

І куди ж йому, скажете, з тою курочкою тепер діватися? У школі зварив би — але ж там Богорський із Лимарем, як завше, пиячать... Доведеться знову в печеру йти. Іншої ради нема.

А-а, із чим чорт не жартує! "Нечисту силу" лише завтра викурюватимуть — а сьогодні "нечиста сила" ще побенкетує...

Панотець Базаринський виганяв біса красиво. При вході в печеру, обабіч, розставив чоловіків з хоругвами, та все молодих і дужих — нібито якби там і справді був біс, то він би їх, хе-хе, ізлякався... Довкола півмісяцем стали жінки, діти і решта чоловіків. Чималенький півмісяць вийшов, мало не ціле село зійшлося, та ще й із сусідніх дехто придибав — цікаво.

Голос у отця дужий, немов аж соком налитий. Заведе — і аж сльози на очі набігають, — так урочисто, так святочно! А поруч дяк Богорський — як зареве, як замекекече хрипло, після вчорашнього, — так мов терпугом по душі... Одразу вся святочність і розвіюється... Люди тільки хрестяться та морщаться. Дехто б і сплюнув спересердя, да к негоже посеред служби Божої плюватися, гріх то великий.

Не те що за Совгиря. Той, звичайно, теж був пияк і нікчема — зате ж голос який! Істинний тобі басисько! Як загуде услід за отцем Олексієм — так усю громаду й накриє, — аж у душах невимовне щось заворушиться і мов над землею тебе припіднімає. А оце... Ет, і не кажіть! Недарма громада так за Совгиря поставала, так не хотіла його відпускать. Ось лише хто тепер громади слухається... Минулися древні вольності — тепер громада навіть дяка собі вже не вольна обирать. Не кажучи вже про те, що колись читати-писати всі поголовно вміли, а тепер школа стоїть мов чуперадло яке посеред

села. Тільки й того, що школа — а шибки повибивані, вітер у них гуляє, і заросла вся, перехняблена, запущена. Ох, до чого воно все котиться — і не скажи...

...Тарас стояв помежи люду, ближче до лівого рогу півмісяця, і аж трусився зо страху. Навіть вдавати не треба було, що боїться — боявся насправжки. Тільки ж не біса, звісно, — хто-хто, а він добре знав, що ніякого біса в тій печері й бути не може! Боявся гніву громади. Бо це ж треба бути аж таким розтелепою! Просидів отут мало не до світанку, спік на вогні курочку, а доки пеклася, малював при світлі багаття. Геть-усю тоді й із'їв — скільки там тої курочки для голодного хлопчика; до того ж, молода ще зовсім була, геть-таки курча, а смачнюща... Устиг і кострище глиною присипать, і втоптати так, щоб і сліду не лишилося людського, і прибрати довкола, і кістки собаці приблудному, що все коло школи крутиться, віднести встиг. А про головне ж і забув! Малюнок учорашній — коні, та москаль вусатий із ружжом, та візерунок мережаний довкола, — як привалив каменем отам-о в куточку печери, то так він там і лежить... Ану ж скаже панотець Базаринський: негоже дитину в печеру до біса посилать! Хай він уже не така й дитина — та вони ж, дорослі, досі його за дитя мають... А полізе хто інший, та дістане малюнка, та винесе його на світ Божий, та заверещить: "А он воно що за

нечиста сила нарід лякає!" Ох, і перепаде йому на горіхи! Так поб'ють, що Богорському і не снилося...

Ось уже служба й до кінця близиться. Ось уже панотець Базаринський уперше "изыди" виспівав заклично. Тиша... Лиш вітеру траві шшурх...

Ось і друге "изыди"! Принишк нарід. Усі навіть подих затамували. Тиша...

Ось і третє... Ніде нічого... Аж раптом ворона неподалік: "Карrrrrr"! Натовп зойкнув, захвилювався — невже воно?..

Ні, більше нічого!

Ось панотець уже й припрошує в печеру лізти — подивитися, чи нема там кого...

Ніхто не зголошується!

Аж три рублі, каже, для охочого зібрали...

Усе одно ніхто не зголошується.

Спасибі тобі, вороно — хвацько ти їх налякала!

— Я піду, — ступає крок наперед Тарас. І труситься, труситься — тільки б ніхто більше не вийшов...

Ні, більше ніхто.

Поблагословив панотець...

...І ось він, малюнок! Швидесенько його під сорочку, штанами притиснути, підв'язати... І — до світла!

— Нема там нікого!

...Три рублі! Цілих три рублі! Бач, за якихось півтори доби плата втричі зросла. Ото пощастило — і не викрили, і ще й заплатили! Тож героєм тепер ходить Тарас по селу. "Ото гайдамацький нащадок, — просторікують про нього. — Самого чортяки, бач, не злякався. Точнісінько такий, як ото його дідо був. Шибеник, урвитар! Не підстригся навіть, як дітей підстригають, а підрізав собі волосся на парубочий манер, та й кирпу гне, ще й малювати береться. Що ж ото з нього буде, коли виросте? По тюрмах ізгнють..."

А-а, хай собі базікають. Про когось же мусять базікати, поки язики не послухали, — що з них візьмеш. Він ось дочекається ярмарку, і такого собі купить... такого паперу... на якому навіть діда Івана не соромно буде змалювать. Да не так, як він його пам'ятає, а — гайдамаку!

Поки що ж заховав Тарас оті свої на нечистій силі зароблені три рублі за образ у школі. Туди ж і малюнок поклав — коней, та вусатого москаля з ружжом, та візерунок мережаний довкола. Там же й інші його малюнки лежать... Заховав, та й подався в село — неділя ж бо, з хлопцями погулять охота.

Вернувся пізно. У Богорського світилося, звідти чулося хропіння: тоненьке і з присвистом — дякове, а таке як кабаняче рохкання — Лимареве. Знову нажерлися до порсячого писку, анциболоти!

"Та біс із ними — добре, що вже дрихнуть. Не прискіпуватимуться і битися не полізуть. Ох, жаль, що в печеру більше не можна — там хоч відпочинеш на волі..."

Глянув — а з-за ікони краєчок малюнка визирає... Чого б це? Він же так усе клав,

щоб не помітно було... Шасть рукою за ікону: малюнки, здається, всі на місці — а де ж гроші?

Грошей не було!

У грудях усе мов обірвалося. Знеможено опустився — буквально сповз по стіні — на лаву. Сльози самі бризнули з очей.

"...А й справді — за що ж вони сьогодні пили? Те, що мали з похорону Самійлихи, іще ж учора вижлуктили — в них питво не застоюється... То це ж, виходить, вони мої три рублі — мій папір, мій олівець, мою майже нову свитину — на сивуху пустили! Ні, цього я їм не подарую!"

Рішення прийшло миттєво.

Тарас різко підвівся з лави. У кутку так і залишилося відучора відро, в якому мокли у солоній воді різки, котрі так і не дісталися Грицькові.

Що ж — дістануться тому, хто їх справді заслужив!

Більшого, звичайно, заслужив — але це поки що все, що може Тарас...

...П'яний як чіп Богорський дригався, борсався й ревів, як недорізаний, — але підвестися з лави не міг. Тим паче, ноги й руки йому Тарас завбачливо зв'язав.

Різки ламалися швидко. Із посмугованої дякової сраки цівочками стікала кров.

Йона Лимар і далі хропів у кутку. Він навіть не прокинувся — так упився... Жаль, що різок так мало — на

*

Йону не вистачило... '

"А що це отам на полиці? Господи, яка красива книжка! Із кунштиками! Це буде за мої три рублі!"

Забрав книжку, прихопив малюнки з-за образа й торбинку зі своїми мізерними пожитками.

Вийшов у ніч.

Сліз більше не було...

ЩО БУЛО ПОТІМ

А що було потім — знають усі. Нібито знають...

Із нього ліплять "ідола", "символа", "дядька в кожусі й смушевій шапці" тощо.

Різномасні нечистоплотні політики, журналюги, ба навіть деякі літературо-незнавці старанно намагаються видати його "за свого".

Його ненавидять ті, хто ненавидить Україну, хто має нас, українців, за "біомасу", а нашу державу — за "територію свого впливу".

Вони старанно намагаються його спростити, применшити, спалюжити...

А ми його — любимо.

Просто, по-людськи, любимо.

Бо він створив для нас геніальні тексти, в яких кожен — як у дзеркалі — може побачити себе. Якщо забажає...

Бо з цього хлопчини-сироти, якого відмалку намагалися загнати в шори й пригладити під спільну гребінку, виріс один із найбільших інтелектуалістів свого часу, академік, людина високої європейської культури.

Бо він за своє не таке вже й довге, але дуже насичене життя пройшов крізь безліч випробувань — та все одно залишився людиною.

* Справжньою людиною!

А це — найголовніше...